

Kinderen voor God opvoeden

Jacobus Koelman

Henk Vermeulen

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Een artikel over Koelmans standpunt dat opvoeding een opdracht van God is. Koelman legt de nadruk op godsdienstige opvoeding, gericht op bekering van het hart en de verhouding met God. Met reflectievragen.
Bronvermelding	Vermeulen, H. (2014) Kinderen voor God opvoeden. In Vitale idealen, voorbeeldige praktijken II (pp. 40-57). Buijten & Schipperheijn Amsterdam.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2014
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	'Plichten der ouders', godsdienstige opvoeding, straf, voorbeeldgedrag

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevend*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

STATVS XVII
Anno 1679

JACOBUS KOELMAN. Lib. Art. Magister et Philosophiae Doctor. *Nettig Leraar der Geneesd. van Shyva & Vlaanderen.*

*Die's Koeleus v. die Gode Wa. in Groen Gens. Verbondt.
Aan Volk wt. Seer's werltoegh, zoo d'yd'lyk, achterondt.
En dus veel zielen roog, en noch niet 1 Woort in Leve ..
Aan Noelant krach'lyk yert, hoe Christus aan te Keren.*

L. Eggen. ad vivum delineavit et incisit.

F. Roschke Sculpit.

Hoofdstuk 3

Kinderen voor God opvoeden

Jacobus Koelman

Henk Vermeulen

Het overkomt niet heel veel zeventiende-eeuwers dat meer dan driehonderd jaar na hun dood alle landelijke media hun naam noemen. In 2011 viel Jacobus Koelman (1631-1695) deze eer te beurt. Z'n naam werd zelfs genoemd in Kamervragen die de PvdA-fractie in november van dat jaar stelde. Aanleiding was het artikel van een predikant die in z'n kerkblad met instemming de opvoedingsadviezen van deze zeventiende-eeuwse prediker citeerde. Een heuse mediahype was het gevolg. Daaruit blijken twee dingen: er zijn mensen die zich vandaag de dag nog steeds beroepen op de (pedagogische) ideeën van Koelman*; en die ideeën zijn blijkbaar niet onomstreden. Reden genoeg om ons af te vragen welke ideeën dat dan zijn. Centraal zal de vraag staan hoe de relatie is tussen zijn pedagogische ideeën en zijn theologische opvattingen. Daarvoor bespreken we eerst de tijd waarin Koelman leefde, waarna het levensverhaal van Koelman aan de orde komt. Vervolgens zoomen we in op een van zijn boeken, waaraan een aantal pedagogische noties ontleend wordt. Dit hoofdstuk sluit af met in de spiegel kijken die Koelman ons voorhoudt.

Tijdsbeeld

Om een aantal gebeurtenissen in het leven van Koelman en ook zijn ideeën beter te kunnen plaatsen, kijken we allereerst naar de tijd waarin hij leefde. Jacobus' geboorteplaats Utrecht was in die tijd de hoofdstad van het gewest Utrecht in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Die gewesten waren al decennia lang in oorlog met Spanje. In de jaren dertig van de 17^e eeuw concentreerde de strijd zich vooral in het zuiden, waar stadhouder Frederik

* Nog aan het eind van de twintigste eeuw werd Koelmans *De plichten der ouders in kinderen voor Godt op te voeden* uitgereikt aan ouders die hun eerste kind ten doop hielden. Mededeling van B.S. van Groningen op 3 februari 1995 in het *Reformatorsch Dagblad*. Geraadpleegd via www.digibron.nl op 27 december 2013.

Hendrik in 1629 's-Hertogenbosch innam. In de jaren veertig veroverde de stadhouder bij zijn (mislukte) pogingen om Antwerpen in bezit te nemen het tegenwoordige Zeeuws-Vlaanderen. Als 'Staats-Vlaanderen' werd het vanaf die tijd rechtstreeks door de Staten-Generaal bestuurd en dat zou Koelman merken.

Invloed van de overheid

Er waren in de Republiek nogal wat interne tegenstellingen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de onderlinge verhoudingen tussen de gewesten, aan de verhouding tussen de stadhouder en de regenten en aan de tegenstellingen binnen de kerk. Die kerk was de gereformeerde kerk van de Nederlanden, ontstaan in de beginjaren van de strijd tegen Spanje. Inmiddels was dat de officiële kerk van de Republiek geworden, maar daarmee was niet alles gezegd. In feite behoorde slechts de minderheid van de bevolking tot deze kerk en bovendien was er binnen die kerk de nodige verdeeldheid. Voor de overheid was vooral dat laatste een zorgelijke gedachte. De gereformeerde kerk was immers een publiek lichaam geworden (Van Deursen z.j.:13). Onrust in de kerk zou zeker leiden tot onrust in de staat. De twist tussen remonstranten en contraremonstranten tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) had dat duidelijk laten zien.

De overheid vond het daarom belangrijk de publieke kerk onder haar invloed te houden. Niet alleen werden ouderlingen en diakenen door de overheid benoemd (Van Deursen z.j.:107), de magistraat wilde ook een vinger in de pap als het ging om het beroepen van predikanten. Veelal moest de magistraat 'approbatie' (goedkeuring) op een beroep geven voor dat doorgang kon vinden (Van Deursen z.j.:24). Dat de overheid ook in staat was om de haar onwelgevalige predikanten buiten de deur te zetten, zou Koelman in Sluis ondervinden.

Leer en leven

De interne verdeeldheid in de gereformeerde kerk van de Nederlanden kwam in Koelmans eeuw het duidelijkst openbaar tijdens de nationale synode in Dordrecht (1618-1619). Op de 'vijf questieuse poincten' legde de kerk de rechtzinnige leer vast in de Vijf Artikelen tegen de Remonstranten. Hoewel daarmee de rust leek weergekeerd, bleek al snel dat dat toch niet het geval was. Niet alleen nam de invloed van de verdreven remonstranten na enkele decennia weer toe. De vraag was ook of de kerk met het vastleggen van de leer het lek boven water had. Hoewel volgens sommige tijdgenoten het vastleggen van het kerkelijk leersysteem het belangrijkste was (Krull 1901:4), constateerden anderen dat er aan het bijbehorende leven nog veel mankeerde. Predikanten als Willem Teellinck (1579-1629), Guiliesmes Amesius (1576-1633) of Gisbertus

Voetius (1598-1676) pleitten voor een praktische vroomheid die doorwerkte in alle onderdelen van het leven. De reformatie van de leer was niet voldoende, er was een nadere reformatie nodig. Die moest beginnen met de verdieping van het persoonlijk geestelijk leven. Een persoonlijke bekering en een verborgen omgang met God waren daarbij noodzakelijk. Door het geloof in Christus mocht een gelovige leven in wat Koelman noemt een 'Evangelische heyligheid' (Meeuse 2008:84). Daarom stond de 'praktijk der godzaligheid' in de preken van de Nadere Reformatie centraal.

Het spreken daarover moest beginnen in het gezin, benadrukte Petrus Wittewrongel in zijn *Christelicke Huyshoudinghe* (1655). Met zijn aandacht voor de opvoeding stond Jacobus Koelman dus niet alleen. Volgens de beweging van de Nadere Reformatie moest een voortgaande hervorming zich overigens niet beperken tot het persoonlijk leven: het maatschappelijk leven moest er nadrukkelijk in betrokken worden (Zie de begripsbepaling van de SSNR 1995). Daarom was het niet zo vreemd dat predikanten de overheid opriepen om de nationale zeden te hervormen. Koelman zou als predikant hetzelfde doen.

Levensverhaal

Toen de in 1631 of 1632* in Utrecht geboren Jacobus Koelman theologie wilde gaan studeren, hoefde hij niet ver weg te gaan. Utrecht had immers een theologische faculteit, waar o.a. Gisbertus Voetius doceerde. De jonge Jacobus zou in de voetsporen van zijn leermeester treden en wordt daarmee ook gerekend tot de nadere reformatie. Al tijdens zijn studie vertaalde hij piëtistische geschriften vanuit het Engels, een activiteit die hij een groot deel van zijn leven zou voortzetten. In het voorwoord van zijn eerste uitgave, de vertaling van Loves *Strijdt tussen Vlees en Geest*, riep hij in 1656 zijn medestudenten op tot een heilig leven. Dat zou een terugkerend thema in zijn werk blijven.

Na een promotie in de filosofie en de afronding van zijn theologische studie werkte Koelman van 1657 tot 1662 als ambassadepredikant in Kopenhagen en Brussel. In 1662 werd hij predikant in Sluis, Zeeuws-Vlaanderen, en die plaats zou onlosmakelijk aan zijn naam verbonden blijven**. Ook nadat hij in

* In de meeste gevallen wordt het jaar 1632 genoemd. C.J. Meeuse houdt het op 1631 en verwijst daarbij naar de datum waarop de jonge Koelman in de Utrechtse Jacobikerk gedoopt werd: 23 november 1631 (Meeuse 2008:11).

** Nog in 2008 werd in Sluis een informatiepaneel onthuld waarop de relatie tussen Sluis en Koelman wordt toegelicht. http://www.refdag.nl/kerkplein/kerknieuws/informatie-paneel_jacobus_koelman_in_sluis_onthuld_1_285242, geraadpleegd op 24 december 2013.

1675 de stad onvrijwillig verliet, bleef hij zich ‘Leeraar der gemeente J.C. tot Sluys in Vlaanderen’ noemen (Meeuse 2008:45).

Dat hij die stad onvrijwillig zou moeten verlaten, was op het moment dat hij daarheen beroepen werd bepaald niet te bevroeden. Hij werd ‘met grote meerderheid’ (Krull 1901:13) beroepen in de Zeeuws-Vlaamse stad. Al snel bleek er echter genoeg stof tot twist aanwezig en een ‘militante natuur’ (Krull 1901:13) als Jacobus Koelman kon daar niet buiten blijven.

Overheid en kerk

Het eerste strijdpunt kwam al in het jaar van Koelmans vestiging in Sluis aan de orde. De Staten-Generaal wilden meer invloed in de kerk en stuurden een brief met de mededeling dat ‘wanneer in de Vlaamsche Kerken eenigh Predikant oft schoolmeester zoude gestelt moeten worden, zulks eerst aan haar Ed.-mog. moest bekend gemaakt worden, en dat men niet zou voortreden tot bevestiging van eenigh leeraar, voor dat men van Haar Ed.-mog. approbatie hadt verkregen.’ (Krull 1901:15) Volgens de magistraat moest er ook voor het beroep van Koelman, hoewel hij inmiddels al in Sluis bevestigd was, approbatie aangevraagd worden. Koelman schreef een krachtig verweerschrift dat via de classis zijn weg vond naar de overheid. De kerk moest echter bakzeil halen en er werd inderdaad voor Koelmans beroep approbatie aangevraagd. Weigering zou intrekking van zijn traktement tot gevolg hebben gehad.

Na het oplossen van deze kwestie met de Staten-Generaal ontstonden er al snel problemen met de plaatselijke overheid. Ook die wilde meer invloed in de plaatselijke kerk, met name waar het de verkiezing van ouderlingen en diakenen en het beroepen van predikanten betrof. Ook tegen de aanspraken van de plaatselijke overheid verdedigde Koelman de rechten van de kerk.

Reformatie van het volksleven

De verhouding met de Sluisse overheid werd er niet beter op toen Koelman ernst maakte met de handhaving van de kerkelijke tucht rondom de viering van het Heilig Avondmaal. Daarmee werd zijn houding tegenover de overheid nogal ambivalent. De overheid mocht zich immers niet bemoeien met de interne aangelegenheden van de kerk, maar hij riep diezelfde overheid wel op mee te werken aan een reformatie van het volksleven. Volgens Koelman was er nogal wat aan te merken op het leven van de inwoners van Sluis, en dat gold ook voor de leden van de stadsregering. Meeuse vat uit een van de brieven van de kerkenraad aan de overheid van Sluis de zorgpunten samen: ‘*Het schenden van de sabbat, het misbruik van Gods Naam door vloeken en zweren, drankmisbruik en de gevolgen ervan, zondige spelen zoals kaarten en dobbelen*

of loterijen, de lombard-woeker, waardoor armen benadeeld worden, wereldse zang door onder andere landlopers, op de hoeken van de straten; slechte spelen op de jaarmarkten, het lichtvaardig eed zweren en ten slotte het gebruik van het orgel in de kerk.’ (Meeuse 2008:18)

Het rijtje zorgpunten komen we ook tegen bij anderen uit de Nadere Reformatie.

Toen Koelman drie jaar predikant in Sluis was, kwam het tot een botsing met een van leden van de magistraat die wegens openbare dronkenschap van het avondmaal geweerd werd. Telkens weer bleek dat de plaatselijke overheid niet van plan was om Koelman, zijn collega-predikanten en de andere leden van de kerkenraad te volgen. In 1666 ontstond er een conflict naar aanleiding van de pestepidemie die Sluis trof. Koelman en zijn vrouw bezochten trouw de zieken, maar de overheid waardeerde aanvankelijk hun werk niet. Ze zouden zo de besmetting immers van huis tot huis kunnen brengen. Uiteindelijk werd het de predikant en zijn vrouw verboden om hun huis te verlaten. Dat twee gedeputeerden van de overheid in oktober 1666 namens de burgerij van Sluis het predikantsechtpaar kwamen bedanken voor hun inspanningen tijdens de epidemie heeft niet voor een opruiming van alle conflictstof kunnen zorgen (Krull 1901:37).

Formulieren en feestdagen

Er was immers een derde punt waarop Koelmans mening niet strookte met die van veel stadsgenoten: het gebruik van vaststaande teksten ('formulieren') bij liturgische handelingen zoals de bediening van de doop en het vieren van christelijke feestdagen zoals Kerst en Pasen. Nadat hij vele jaren zijn mening hierover bij kerkenraad en classis aanhangig had gemaakt, hakte hij rond de jaarwisseling van 1672-1673 de knoop door. Op 26 december legde hij in zijn preek over Galaten 4 nog eens uit dat de gemeente met het vieren van de christelijke feesten net als de Galaten tot de 'eerste beginselen' terugkeerden door het vereren en vieren van menselijke inzettingen. Hij zou voortaan niet meer preken op tweede feestdagen. Op 5 januari bediende hij de Heilige Doop, maar verving hij het liturgische formulier dat daarbij in gebruik was door een vrije toespraak (Krul 1901:39).

'Alzoo ick gemerckt hebbe, dat door 't geduerigh gebruyck van de Formulier-gebeden, de Gemeynthe gekomen, en gehouden is in beklaaghlijcke slappigheyt, yverloosheyt en uyerlijckheyt in de groote pligt van bidden, zo heb ik het mijn ampten schuldige plicht geoordeelt, door ernstige waarschouwingen en opwekkingen de Gemeynthe aan te zetten om die Formulieren te verlaaten, en in de kunst en kracht van bidden zich vlijtelijck te oefenen, en hebben te dien eynde de schadelijckheyt van dat Formulier-bidden en veel blijcken getoont, en de wegh en middelen aangewezen, om zelfs uyt de geest te bidden, met verwerpingh van de krucken en steunsels die men de kinderen in 't eerst gewoon is te geven.' (Reformatie, noodig ontrent het gebruyck der Formulieren betoogt in Twee Predicatie, en daar na uytgebreydt. (geciteerd bij Meeuse 2008:98-99)

De kerkenraad stelde zich achter zijn standpunt, maar de Sluisse overheid liet het er niet bij zitten. Juist in die tijd speelde er weer een kwestie waarbij een van de burgemeesters door de kerkenraad op zijn openbare dronkenschap was aangesproken. Gezien diens verdere rol in het verloop van de strijd (Krull 1901:56-57) zal dat mede de aanleiding geweest zijn tot een schrijven van de regeerders van Sluis aan de classis Walcheren. Daarmee werd de kwestie Koelman steeds breder getrokken. Niet alleen boog de Provinciale Synode zich erover, uiteindelijk kwam de zaak zelfs in de Staten-Generaal ter sprake (Krull 1901:54 e.v.). Bij resolutie kreeg de classis Walcheren opdracht om dominee Koelman te dwingen tot andere gedachten. De predikant van Sluis beloofde daarop de woorden, de methode en de indeling van de liturgische formulieren te volgen en de zaak leek opgelost.

Het liep echter anders, onder andere omdat Koelman ook bij een doopbediening in Middelburg het gebruik van het doopformulier naliet, al stelde hij wel de gebruikelijke vragen aan de doopouders (Krull 1901:63-64). De kwestie sleepte jaren en het ging er voor Koelman steeds slechter uitzien. Hij verdedigde zich in allerlei geschriften en brieven aan classis en Staten-Generaal, maar riep tegelijkertijd de woede van zijn tegenstanders op. Zo bezocht hij in 1674 stadhouder Willem III in Den Haag om zijn zaak te bepleiten. Terwijl hij in die stad verbleef, werd hij uitgenodigd op particuliere bijeenkomsten om daar zijn mening uiteen te zetten. Hij ging op die uitnodigingen in, zeer tot ongenoegen van de Haagse predikanten die de zaak bij de raadspensionaris aanhangig maakten (Krull 1901:71). Hoewel zijn speelruimte steeds kleiner werd, bleek duidelijk dat Koelman van geen wijken wilde weten. Uiteindelijk volgde zijn verbanning. Op 17 juni 1675 werd de predikant door twee schepenen van Sluis buiten de stad geleid (Meeuse 2008:36). Een deel van zijn gemeente wilde geen afscheid nemen en vergezelde hem tot aan de veerpont naar Vlissingen (Krull 1901:78).

Zwervend bestaan

Een zwervend leven volgde. Hij zocht eerst onderdak in Middelburg maar moest na enkele dagen al weer vertrekken, waarna hij zich vestigde in Rotterdam. Nog in het jaar van zijn vertrek uit Sluis overleed zijn echtgenote, volgens de artsen als gevolg van alle ellende die ze in de laatste jaren had moeten doorstaan. Hun huwelijk bleef kinderloos.

In Rotterdam ontwikkelde zich het patroon dat zich elders nog diverse keren zou herhalen. Hoewel Koelman niet door kerkenraad, classis of synode geschorst was of uit het ambt van predikant ontheven, werd hem bijna overal het preken onmogelijk gemaakt. Daarom begon hij met huisgodsdiensten, zeer tot ongenoegen van de plaatselijke predikanten. Dergelijke bijeenkomsten zouden nadelig zijn voor de bloei van de gemeente. Net als in Sluis was Koelman niet geneigd om al te snel toe te geven, maar uiteindelijk moest hij toch vertrekken. Hij vestigde zich in Amsterdam waar hij vele boeken schreef en vertaalde.

Met betrekking tot de bijeenkomsten die Koelman organiseerde, herhaalde de geschiedenis zich daar. Volgens de notulen van de Amsterdamse kerkenraad was de zwervende predikant een ‘mensche van onversettelycke eygensinnigheyt’. (Meeuse 2008:54) Meeuse, die dit citaat opneemt, is zelf wat genuanceerder in zijn oordeel. Weliswaar ‘schrok Koelman niet terug voor de strijd en zocht hij die zelfs’, maar de reden daarvan duidt hij positief: ‘Hij wist van geen wijken als het om de macht van Christus over zijn Kerk ging.’ (Meeuse 2008:180) Er is overigens ook een relatie met zijn pedagogische opvattingen. Zoals hij ouders opriep hun eigen verantwoordelijkheid te nemen en authentiek te zijn in bijvoorbeeld een gebed in eigen gekozen woorden, zo nam Koelman zijn eigen verantwoordelijkheid door geen naprater te willen zijn.

Ten slotte ging Koelman naar Utrecht, zijn geboortestad, waar hij de laatste jaren van zijn leven doorbracht. Ook daar was hij zeer productief als schrijver en vertaler. Toen hij in 1695 overleed, liet hij 96 geschriften na. Voor een deel waren dat vertalingen waarin hij uitgebreide inleidingen schreef die soms later afzonderlijk werden uitgegeven (Meeuse 2008:10). Het totaal aantal uitgaven van zijn werken wordt op een kleine vierhonderd geschat, waarvan een deel tot in de eenentwintigste eeuw wordt gedrukt (Meeuse 2008:58).

Plichten der ouders

Onder al die boeken is er eigenlijk maar een die Koelmans reputatie als ‘pedagoog’ vestigde: *De plichten der ouders in kinderen voor Godt op te voeden* (1679). Het is nogal bijzonder dat er in die tijd een boek over opvoeding verschijnt. Je zou hem met zijn aandacht voor het gesprek, het interactieve in de

opvoeding, als een vroege pedagoog van de moderniteit kunnen zien. Maar de spits lag voor Koelman ergens anders: hij maakte duidelijk dat een christelijke opvoeding heel belangrijk is. Direct aan het begin van zijn inleiding zegt hij tegen de ouders dat het zoeken van het behoud van hun eigen ziel het belangrijkste is. Maar kinderen opvoeden voor de Heere is de tweede belangrijke plicht die God ze oplegt (Koelman 1679:29).

Ouders en onderwijzers hoeven niet te wanhopen aan de opdracht die ze daarmee ontvangen. Ze zijn volgens Koelman immers medewerkers van God (Koelman 1679:32). Twee hoofdstukken van zijn boek wijdde hij aan de manier waarop opvoeders door vertrouwelijke gesprekken de godzaligheid bij de kinderen kunnen inplanten (Koelman 1679:133, 165). Opvoeders die daarvan werk maken 'hebben oorzaak en reden om de voorspoed van de Heere over hun arbeid in deze te verwachten, meer dan over welke arbeid ook die ze in de wereld t.a.v. hun tijdelijke zaken verrichten.' (Koelman 1679:29)

Visie op het kind

Voor Koelman zijn kinderen geen onbeschreven blad. Hij noemt ze '*van nature atheïsten; omdat zij God uitwendig niet zien, daarom geloven ze niet dat Hij er is of dat Hij alles werkt*'. (Koelman 1679:97) Evenals volwassenen zijn ze van nature zondaren, geneigd tot het kwade. Het feit dat ze in een christelijk gezin geboren zijn en het teken van de Heilige Doop ontvangen hebben, verandert daar niets aan (Koelman 1679:47).

Wel bezitten ouders en kinderen een schat aan beloften van God, die in het gebed als pleitreden gebruikt mogen worden. Koelman raadde de opvoeders aan hun kinderen deze beloften '*naar vermogen van buiten te laten leren*' en hij somde vervolgens bladzijden lang honderden Bijbelteksten met beloften op (Koelman 1679:102 e.v., 116 e.v.).

De predikant uit Sluis was betrekkelijk optimistisch over de geestelijke mogelijkheden van kinderen: '*Houd hun menigmaal veel krachtige argumenten voor waarom zij moeten trachten reeds vroeg in hun jeugd godzalig te zijn, en waarom zij het geenszins tot een nader tijdstip moeten uitstellen om zich te bekeren en heilig te leven en zich van de zaligheid te verzekeren*'. (Koelman, 1679:140) Kinderen kunnen '*zelf en in eigen persoon met God in een verbond treden*'. Ouders moeten de kinderen leren hoe ze door het geloof dat verbond met God moeten maken: '*Door Christus en al de beloften, zoals die hun worden aangeboden, te omhelzen en zichzelf geheel en al voor altijd aan God over te geven*'. (Koelman 1679:165-166)

Godsdienstige opvoeding

Toen Koelman in zijn *Plichten der ouders* over opvoeding schreef, ging het

bijna uitsluitend over wat wij godsdienstige opvoeding zouden noemen. Van de tien hoofdstukken besteedde alleen het laatste aandacht aan bijvoorbeeld lichamelijke verzorging. In de opvoeding moeten ouders zich tot het uiterste inspannen om hun kinderen ‘als aan uw hand tot Jezus te leiden’ (Koelman 1679:33). Hoe stelde de schrijver zich dat voor?

Centraal stond voor hem het gesprek met de kinderen. ‘Spreek met hen...’; ‘Spreek veel met hen...’ – dat is een vaak voorkomende aansporing. Spreek met hen over God, de zonde, Christus de Zaligmaker, het goede dat ze moeten doen en het kwade dat ze moeten nalaten, de doop, dood en graf, hel en hemel. Koelman wilde dat gesprek graag structureren. Daar hoorde dus ook het dagelijks lezen van de Bijbel bij. In het gesprek naar aanleiding van wat gelezen is, geven de kinderen antwoorden op de vragen van de volwassenen, of stellen ze vragen over wat ze niet begrijpen (Koelman, 1679:61).

‘Neem meermalen elk kind apart, vooral als ze al acht of tien jaar of twaalf jaar en ouder zijn. Vraag hun dan zeer ernstig en vriendelijk of ze God wel liefhebben, en meer liefhebben dan alle schepselen; of ze de vrome mensen liefhebben om hun vroomheid, of ze de hemel liever hebben dan de aarde; een heilig leven meer beminnen dan een vleselijk bestaan. U moet aan hen vragen of ze kunnen vaststellen dat ze bekeerd, vernieuwd en wedergeboren zijn; waar hun hart, hun zorg en hun werkzaamheden op gericht zijn; of ze in ’t geheim wel schreien over hun zonde; of ze hun zonden die men niet ziet, wel haten en bestrijden. U dient hen te vragen hoe het gaat met hun bidden; wat ze bij het lezen en bij het beluisteren van Gods Woord ondervinden; en welke vreugde zij hebben bij het lezen en het horen van goede boeken, enzovoort.’ (Koelman 1679:173)

Naast het lezen van de Bijbel vond Koelman het belangrijk dat de ‘grondstukken der Goddelijke waarheid van buiten geleerd worden.’ (Koelman 1679:56) Een duidelijke, korte en bondige catechismus kan daarbij dienstig zijn en dus had hij daar zelf een voorbeeld van geschreven. Het uit het hoofd leren van de Tien Geboden en het Onze Vader komt daarin al vroeg aan de orde, later ook de kerkgeschiedenis en de vaderlandse geschiedenis.

Voor Koelman was het vanzelfsprekend dat ouders hun kinderen bidden leren. Ze zeggen hun kleine kinderen het gebed voor, maar dat niet alleen. Ze bespreken ook met hun kinderen waarom ze op een bepaalde manier of voor bepaalde zaken gebeden hebben. Daarbij komt de majesteit van God en de nictigheid van de mens ter sprake, maar ook het belijden van zonden en de vraag waarom ze in Christus’ naam bidden. Koelman gaf zijn lezers de opzet mee van een gebed ‘dat aanspraak maakt op volledigheid’ (Koelman 1679:109-110).

Geheel in lijn met zijn strijd tegen formuliergebeden pleitte Koelman ervoor dat de ouders hun kinderen een vrij gebed leren. *'Nog voor zij tien jaar oud zijn zullen zij zich tot uw verwondering en vreugde uitvoerig in hun gebeden kunnen uitdrukken, naar gelang van hun omstandigheden. En dan zullen zij hun hele leven lang geen formuliergebeden willen noch kunnen gebruiken.'* (Koelman 1679:109)

Het uit het hoofd leren van Bijbelteksten is volgens Koelman belangrijk. *'Laat hen in het bijzonder veel uit de Spreuken van Salomo uit het hoofd leren.'* Daarbij behoorde ook het leren van psalmen, niet alleen berijmd, maar ook onberijmd, *'omdat een berijming, en in het bijzonder die van Datheen, de betekenis erg onduidelijk maakt.'* (Koelman 1679:62)

Gezag

Gezag en gehoorzaamheid keren regelmatig terug in de *Plichten der ouders*. Koelman fundeerde het ouderlijk gezag in het vijfde van de Tien geboden. In zijn catechismus gaf hij bij de verklaring van dat gebod een overzicht van de plichten en de zonden van de kinderen tegenover hun ouders. Kinderen moeten innerlijk respect, achting, eerbied en liefde voor hun ouders hebben. Ze behoren te weten dat het Gods wil is dat ze hun ouders gehoorzaam zijn in alle dingen die God niet verbiedt. De eerbied voor de ouders moet ook in het gedrag blijken, *'namelijk door op te staan en hun hoofd te ontbloten als u bij hen komt of tot hen spreekt'*. (Koelman 1679:150) Zoals bij elke aanbeveling die de schrijver gaf, voerde hij vele Bijbelteksten op om zijn woorden te onderbouwen; in dit geval betroffen die het voorbeeld van Salomo, Jozef, Mozes en Rachab. Ook de kinderlijke plicht om leerkrachten te gehoorzamen ontleende Koelman aan het vijfde gebod.

Koelman was zich ervan bewust dat een overmatige nadruk op het gezag aan de ene en de onderdanigheid aan de andere kant een grote afstand kan scheppen tussen kind en volwassene. Hij waarschuwde daarvoor. Misbruik van gezag is uit den boze, maar te grote afstandelijkheid is ook niet goed. Diverse keren benadrukte de schrijver dat ouders moeten laten merken dat ze hun kinderen liefhebben. Juist dan zal er een klimaat ontstaan waarin de raadgevingen van de opvoeders in goede aarde vallen, zelf als er een botsing is. *'Toon dat u veel van hun houdt, dan kunt u ook wel streng zijn als ze kwaad doen. Want dan zullen ze bemerken, dat het alleen hun verkeerde daad is die u mishaaft en niet hun persoon.'* (Koelman 1679:68)

Straf

Het laatste citaat geeft aan dat volgens Koelman opvoeding niet kan zonder straf. Ouders hebben tot taak om hun kinderen de zonden af te leren, vooral

de zonde van de eigenzinnigheid want die is volgens hem de kern van hun verdorvenheid (Koelman 1679:78). Het afleren van die zonden gebeurt niet alleen door het gesprek, zoals hierboven aan de orde kwam, maar ook door bestraffing en tuchtiging.

Dingen die niet goed zijn voor de kinderen, moeten opvoeders weigeren – en daarin standvastig blijven. *‘Laat hen door schreeuwen niet winnen, want dan zullen ze dat telkens opnieuw doen.’* (Koelman 1679:78) Het was voor Koelman duidelijk dat het gebruik van de ‘roede’, ook door onderwijsgeevenden, een bijbels gegeven is, en hij onderbouwde dat weer met vele voorbeeldteksten (Koelman 1679:94). Tegelijk omgaf hij het straffen van kinderen met allerlei voorwaarden, want opvoeders zijn net zulke zondige schepsels als kinderen. Daarom schreef hij bijvoorbeeld: straf ze niet onmatig, niet te streng, niet in grote woede, aangepast aan hun leeftijd en aan de ernst van de overtreding, niet met gebruik van scheldwoorden of door iets naar ze te gooien.

‘Straf uw kinderen niet te weinig, niet te veel en niet te laat. Niet te weinig (als het nodig is), anders zullen ze zonder vrees voor straf opgroeien en dan zal de straf geen effect hebben. Niet te veel, zodat het hen niet moedeloos maakt of haat aankweekt tegen hun ouders. En niet te laat, maar tijdig en vroeg, zoals staat in Spreuken 13 : 24, als ze nog jong zijn en er nog hoop is.’ (Koelman 1679:91)

Straf moet volgens Koelman gepaard gaan met een vermaning. Het moet duidelijk zijn voor het kind dat de zonde waarvoor het gestraft wordt tegen Gods wil is. Het belangrijkste in het straffen is dat in de straf altijd ‘de teerheid van de liefde’ van de opvoeder blijkt. De opvoeder die straft, moet duidelijk laten merken dat hij met tegenzin straft, en niet om zijn eigen emoties te ontladen. Bovendien zijn opvoeders geroepen hun kinderen vaak te vergeven, ‘vooral datgene wat ze tegen uzelf misdoen’. (Koelman 1679:93)

Zorg voor het lichaam

‘Tot nu toe heb ik gesproken over wat de ouders hebben te doen in het belang van het zielenheil van hun kinderen, door hen de waarheid en de praktijk der godzaligheid te leren. Nu zal ik in het kort nog iets zeggen over de dingen die vooral t.a.v. hun lichaam en hun lichamelijke conditie van belang zijn.’ (Koelman 1679:180) Zo opende Koelman zijn tiende en laatste hoofdstuk in *Plichten der ouders*.

Het is duidelijk waar volgens Koelman de prioriteit in de opvoeding moet liggen, maar ook het meer ‘aardse’ deel van de opvoeding vindt plaats voor Gods

aangezicht. En daarom geven ouders hun kinderen bijvoorbeeld regelmatig, voldoende en gezond eten. Ze verschaffen hun kinderen kleding, *'niet al te sierlijk en kostbaar, maar zoals de deftigheid en stemmigheid en het afgestorven-zijn aan de wereldse ijdelheid en nieuwe modes dat van u vraagt'*. (Koelman 1679:181) Verantwoord vermaak en goede, geoorloofde spelen zijn nodig voor de gezondheid van de kinderen, en voor de helderheid en blijmoedigheid van geest.

Ouders zullen ook nadenken over de vraag welk beroep geschikt is voor hun kind. Daarbij mogen ze letten op het nut voor kerk en staat, maar ook op de bekwaamheden en interesses van hun kinderen. Ouders die hun kinderen 'tegen hun mogelijkheden en zelfs tegen hun wil' dwingen tot een bepaald beroep, vonden Koelman tegenover zich. Opvoeders zullen niet alleen zelf op een verantwoorde manier met geld moeten omgaan, maar dat ook hun kinderen leren.

Pedagogische noties

De plichten der ouders is geen systematische pedagogiek. Toch maakte Koelman tussen de regels door wel allerlei opmerkingen die aangeduid kunnen worden als pedagogische noties. Zo wees hij op het voorbeeldgedrag van opvoeders. Als het doel van de opvoeding is om kinderen de weg van God te leren, dan moeten opvoeders allereerst laten zien dat ze zelf die weg gaan. Woorden en daden moeten letterlijk voorbeeldig zijn (Koelman 1679:133).

Koelman is zich ervan bewust dat de concrete opvoeding altijd moet aansluiten bij leeftijds- en ontwikkelingsniveau van de kinderen. Ouders die met hun kinderen spreken over het gebed moeten uitdrukkingen gebruiken die de kinderen kunnen begrijpen (Koelman 1679:96). Opvoeders moeten zich ervan bewust zijn dat de kennis van kinderen toeneemt en dat ze steeds ingewikkelder zaken zullen begrijpen (Koelman 1679:53). Hij schat het opsluitingsvermogen van kinderen hoog in, maar opvoeders moeten er toch voor waken de kinderen niet te overladen of te zwaar te belasten (Koelman 1679:55). Daarbij moeten opvoeders zorgen voor een opbouw in moeilijkheidsgraad van wat ze de kinderen aanbieden (Koelman 1679:57). Dat geldt bijvoorbeeld wat betreft het zelf lezen van de Bijbel. Het uiteindelijke doel is dat de kinderen de hele Bijbel systematisch doorlezen, maar ze beginnen met de gemakkelijkste delen (Koelman 1679:141).

Koelman hechtte sterk aan een systematische aanpak van onderwijs en opvoeding. Om de opvoeders daarbij te helpen, structureerde hij zelf de hoofdzaken van de geloofsleer in zijn catechismus. Maar die moesten opvoeders dan ook wel systematisch gebruiken. *'Kies dan acht verschillende dagen uit, waarop u die zestien antwoorden welke uw kind van buiten kent, uitvoerig*

en op zeer ernstige, bewogen en verstandige wijze nader tracht uit te leggen en op het hart te drukken.’ (Koelman 1679: 57)

Het uitleggen en op het hart drukken was voor Koelman geen eenrichtingsverkeer. Al eerder werd duidelijk dat hij het gesprek erg belangrijk vond. Kinderen kunnen met vragen gestimuleerd worden het gehoorde te verwerken. Dat kinderen het gehoorde in eigen woorden terug vertellen kan daarvoor ook erg nuttig zijn. Het stimuleren van kinderen om tot leren te komen heeft overigens ook alles te maken met de houding van de opvoeders: een positieve houding zal het effect bevorderen.

‘Als zij goed en vlijtig leren, toon u daarover dan zeer vergenoegd en geef ze daarvoor iets als een bewijs van uw liefde tot hen, terwijl u ze tegelijk meer aanmoedigt. En als ze wat traag zijn en er weinig zin in hebben, omdat het nu eenmaal niet zonder moeite gaat om dat alles uit het hoofd te leren, moedig ze dan aan met vriendelijkheid en zachtheid. Maar als ze onwillig zijn, gebruik dan uw gezag om hen dat te gebieden, omdat u daar veel belang aan hecht. Tracht echter zo veel mogelijk het hun zo aangenaam mogelijk te maken.’ (Koelman 1679:63)

Met betrekking tot de relatie tussen opvoeders en de kinderen die zij opvoeden zocht Koelman naar een juiste weg tussen familiair en afstandelijk. Als kinderen al te vrijmoedig met hun ouders of leerkrachten omgaan, zal dat leiden tot verachting en worden ze uitgenodigd tot ongehoorzaamheid. Dat betekent dat volgens hem een zekere afstand nodig is. Maar die mag niet zo groot zijn dat kinderen bang zijn van hun ouderen. En dan wijst hij weer op de liefde die de basis van de hele opvoeding moet zijn (Koelman 1679:67-68).

Volgens *Plichten der ouders* moeten opvoeders aansluiten bij wat zich voordoet in het leven van een kind. Het gesprek over de doop vindt bijvoorbeeld niet zomaar plaats, maar naar aanleiding van een doopdienst die het kind heeft bijgewoond. En in het gesprek over een gehoorde preek zal een opvoeder vooral die dingen naar voren halen die aansluiten bij de situatie van het kind.

Reflectie

De plichten der ouders is, zoals gezegd, geen systematisch pedagogisch werk – hoe belangrijk Koelman systematiek in de opvoeding ook vond. Toch kan het boek als een spiegel zijn die helpt bij het nadenken over pedagogiek in de eenentwintigste eeuw.

Dat christelijke opvoeding überhaupt mogelijk is, hebben niet alle nakomelingen van de Nadere Reformatie vastgehouden. In de twintigste eeuw sprak bijvoorbeeld pedagogiedocent B. Florijn over een opvoedingsdilemma voor christelijke opvoeders. *'Het opvoeden tot Gods eer is voor de natuurlijke mens namelijk een 'opvoeden tot onmogelijkheid'.* Vanuit zijn onbekeerde staat is hij daartoe immers niet competent, doch de verantwoordelijkheid, de eis van Godswege, ligt er wel. Als er daarom al over opvoeding gesproken moeten worden, meent Florijn, is dat niet in termen van 'dankzij' maar 'ondanks mijn opvoeding' (Exalto 212:171). Hoewel Koelman zeker de ernst van de zonde erkende, zijn deze geluiden hem vreemd. *'U kunt uw kinderen naar de ziel goed doen'*, schreef hij (Koelman 1679:31).

Met zijn nadruk op het belang van de opvoeding en het aansluiten bij het ontwikkelingsniveau van het kind was Koelman op een bepaalde manier zijn tijd vooruit. Dat belang definieerde hij anders dan de latere aanhangers van de verlichting. Die benadrukten de bepalende kracht van de opvoeding vooral vanuit een optimistisch mensbeeld en de gedachte aan een maakbare wereld. Koelman gaf zijn lezers mee dat het belang van de opvoeding vooral daarin ligt dat die opvoeding een opdracht van God is. De kinderen waarover hij schreef zijn gedoopte kinderen, opgenomen in Gods gemeente. Ze leefden onder Gods beloften. Dat zijn noties waarover ook christelijke opvoeders in onze tijd moeten nadenken.

Voor Koelman was opvoeding vooral godsdienstige opvoeding, gericht op de bekering van het hart en de verhouding met God. Gezien het denkkader van de Nadere Reformatie waarbinnen Koelman opereerde is dat enerzijds niet vreemd. Het sluit aan bij de nadruk op een persoonlijk ervaren bekering en een innerlijk beleefd geloof. Anderzijds zouden we juist vanuit het denkkader van de Nadere Reformatie meer verwachten. Die beweging legde immers de nadruk op de doorwerking van het geloof in alle levensverbanden. Die aandacht ontbrak bij Koelman niet, maar was er vaak slechts tussen de regels door. Voor christelijke opvoeders in onze tijd is het een uitdaging om die godsdienstige opvoeding te verbreden met het oog op de hedendaagse cultuursituatie.

Wie Koelmans *Plichten der ouders* leest, ziet op elke bladzijde het belang van een juiste verhouding tot God. Die verhouding is volgens Koelman van nature niet goed, en kan slechts door het geloof in Christus hersteld worden. Dat doorstraalt ook de opvoeding en het spreken met het kind over God. God is immers onze Schepper, de Heilige, die het onheilige van zondaren niet kan

verdragen. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in Koelmans aandacht voor de eerbied in het gebed.

De hedendaagse cultuursituatie is veel meer egalitair dan die in de tijd van Koelman. Dat heeft gevolgen voor het spreken van christenen over God. Dogmatisch gesproken ligt de nadruk in onze tijd veel meer op Gods liefde en barmhartigheid dan op zijn rechtvaardigheid en heiligheid. Het lezen van Koelmans *Plichten* stelt christenen van vandaag de vraag naar hun Godsbeeld, hun mensbeeld, en de doorwerking daarvan in de opvoeding.

Koelman legde er de nadruk op dat de kinderen gedoopt zijn. Ouders moeten dat voortdurend beseffen. *'Ze zijn van de Heere, meer dan van u. De Heere is zowel hun Eigenaar als hun Schepper en Onderhouder. U hebt hen in de doop aan God toegewijd.'* (Koelman 1679:33) Het sacrament van de doop was voor Koelman de plechtige inlijving in Gods kerk en huisgezin. Ouders moesten hun kinderen laten dopen omdat ze de genade in Christus deelachtig konden worden. *'Ze zijn vatbaar voor genade en voor het beginsel van een nieuw leven evenals voor de beginselen van de zonde. Ze zijn vatbaar voor Christus' Geest en kunnen met Hem verenigd en zo door Hem gezegend worden. Ze kunnen daarom het sacrament met vrucht ontvangen.'* (Koelman 1679:44-45) De predikant van Sluis had in zijn strijd tegen de liturgische formulieren altijd gezegd dat hij inhoudelijk geen bezwaren had tegen de formulieren. Hier sprak hij echter voorzichtiger over het voorrecht van de doop dan het klassieke Doopformulier, dat in zijn dagen in gebruik was en in de kerken van de gereformeerde gezindte nog steeds functioneert. Ouders en leerkrachten van gedoopte kinderen stelt dit voor de vraag wat het doopteken betekent, en welke rol dat moet spelen in de opvoeding.

In het een na laatste hoofdstuk somde Koelman veertig vragen op die als voorbeeld kunnen dienen voor een gesprek met de kinderen (Koelman 1679:173 e.v.). Een groot deel daarvan gaat over sterven, eeuwige bestemming, hemel en hel. Tegen de opvoeders zei Koelman: *'Spreek zo ernstig alsof u stervende bent en alsof u God, de hemel en de hel zag.'* Uit het voorgaande blijkt dat dit past in de hoofdlijn van de *Plichten der ouders*. Die gespreksonderwerpen komen in onze tijd in gezin en school heel wat minder frequent aan de orde dan Koelman graag zou zien. De spiegel die hij ons hier voorhoudt, stelt de vraag of we als christelijke opvoeders van nu nog wel recht doen aan de Bijbelse werkelijkheid dat een zalig sterven geen vanzelfsprekendheid is.

Dan nog iets over de opvoeder. Het ouderschap zag Koelman als een ambt, dat wil zeggen een roeping van Godswegen. Met betrekking tot de leerkrach-

ten gebruikte hij dat woord niet, maar zijn voorgangers (bijvoorbeeld Luther) en navolgers (bijvoorbeeld De Muynck 2004) hebben later wel de ambtsge-dachte bij leerkrachten uitgewerkt. Eerder kwam het voorbeeldige gedrag dat Koelman van opvoeders verwachtte al ter sprake. Daarmee legt hij de nadruk op de roeping. Christelijke opvoeders van vandaag mogen zich bewust zijn van de hoge roeping die ze hebben in de omgang met de kinderen. Ook al zal hun opvoeding meer dan bij Koelman gericht zijn op het aardse, alledaagse leven; die opvoeding vindt wel plaats *coram Deo*.

Tot slot

In 2011 werden Koelmans ideeën onderdeel van een conflictsituatie. Dat gebeurt vooral als losse gedeelten van zijn werk, zonder context van de tijd en van het totaal van zijn ideeën, worden overgeplant in de eenentwintigste eeuw. Dat is altijd al een probleem bij gebruik van historische bronnen; het is zeker bij Koelman het geval. Zijn theologische opvattingen stempelen volledig zijn opvoedkundige ideeën. Losgemaakt van die theologie zullen zijn pedagogische opvattingen – zeker voor mensen die de theologische uitgangspunten niet kennen of delen – volledig vreemd zijn. Als christelijke opvoeders vandaag echter Koelman lezen in het kader van zijn tijd, stelt hij ons vragen die nog steeds van belang zijn.

De plichten der ouders is volledig in de imperatief geschreven. Vertel hen, laat hen, duld niet, geef aan, scherp ze in, enzovoort. Een christelijke opvoeding is voor Koelman, zoals de titel al aangeeft, vooral een plicht. De Bijbel spreekt over de opvoeding ook in imperatieven, bijvoorbeeld in Deuteronomium 6 vers 7 en Efeze 6 vers 4. Voor een christelijke leraar mag het werken met jonge mensen ook een zegen zijn, als een vervulling van een roeping van Godswege. Christelijke opvoeders mogen het als een vreugde en een voorrecht ervaren ‘medewerker van God’ (1 Korinthe 3,9) te zijn.

Reflectievragen

1. *Koelman zegt tegen opvoeders: ‘Toon dat u veel van hen houdt, dan kunt u ook wel streng zijn als ze kwaad doen. Want dan zullen ze bemerken, dat het alleen hun verkeerde daad is die u mishaaft en niet hun persoon.’ (Koelman 1679:68) Geef een concreet voorbeeld waarbij je zelf het onderscheid tussen de verkeerde daad en de persoon uit het oog verloor. Wat was het gevolg?*
2. *Koelman vindt dat de opvoeder die straft, duidelijk moet laten merken dat hij met tegenzin straft, en niet om zijn eigen emoties te ontladen.*

Hoe voorkom je als leraar dat je straft om je emoties te ontladen?

3. *Woorden en daden van opvoeders moeten volgens Koelman letterlijk voorbeeldig zijn. In hoeverre ben jij je ervan bewust dat je voorbeeldfiguur bent voor de leerlingen en welke concrete gevolgen heeft dat voor jou?*
4. *'Het lezen van Koelmans Plichten stelt christenen van vandaag de vraag naar hun Godsbeeld, hun mensbeeld, en de doorwerking daarvan in de opvoeding', staat er in dit hoofdstuk. Welk Godsbeeld kunnen de leerlingen uit jouw gebed en uit andere elementen van jouw omgang met de leerlingen afleiden?*
5. *Over de vraag of christelijke opvoeding überhaupt mogelijk is, verschillen in ieder geval in de twintigste eeuw de meningen (zie het citaat van B. Florijn). Hoe denk jij over die vraag en waarom?*

Literatuur

Deursen, A.Th. van, (z.j.). *Bavianen en Slijkgeuzen, kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits van Oldebarnevelt*. Franeker: Van Wijnen.

Exalto, John (2012). *Wordt een heer! Kweekschool De Driestar en de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden*. Heereveen: Groen.

Graafland, C., Op 't Hof, W.J. & Van Lieburg, F.A. (1995), *Nadere Reformatie: opnieuw een poging tot begripsbepaling*. In: Documentatieblad Nadere Reformatie 19 (1995), pag. 105-184. Te raadplegen op www.ssnr.nl.

Koelman, Jacobus (1679, hertaalde uitgave door C. Bregman 1982). *De plichten der ouders, in kinderen voor Godt op te voeden*. Houten: Den Hertog.

Krull, A.F., (1901, reprint 1972). *Jacobus Koelman, eene kerkhistorische studie*. Amsterdam: Ton Bolland.

Meeuse, C.J. (2008). *Jacobus Koelman*. Kampen: De Groot Goudriaan.

Muynck, A. de (2004). *Leraar: ambt of ambtenaar? De pedagogische context van het christelijk onderwijs*. Gouda: Driestar hogeschool.